

İQTİSADİYYATIN DÖVLƏT SEKTORUNUN İDARƏ EDİLMƏSİNİN KONTURLARI

F.H.ABBASOV, iqtisad elmləri namizədi
AKU

Tədqiqatlar göstərir ki, qarışıq iqtisadiyyatın çox əhəmiyyətli zümrələrindən biri və onun ayrılmaz tərkib hissəsi dövlət sektorudur. Adətən, iqtisadi ədəbiyyatlarda dövlət sektoru dedikdə, dövlətə məxsus kompleks mülkiyyət (müəssisə, təşkilat, idarə) başa düşülür. Bununla yanaşı elmi nəşrlərdə bunun geniş şərhı də verilir. Dövlət sektorunun struktur elementlərinə, iqtisadi fəaliyyəti həyata keçirən təsərrüfat sistemi ilə yanaşı dövlət və regional orqanlarının qanunvericilik və icra hakimiyyətləri, iqtisadiyyatın tənzimlənməsi və idarə edilməsilə məşğul orqanlar da daxildirlər. Bu halda iqtisadiyyatda dövlət sektorunun funksiyaları, iqtisadiyyatın tənzimlənməsindəki dövlət funksiyaları ilə eyniləşir.

Beləliklə, iqtisadiyyatın dövlət sektoru, çoxkomponentli, çoxsəviyyəli və çoxfunksiyalı bir kompleksdir. Məqsədindən, həllolunacaq vəzifələrin xarakterindən və maliyyələşmə mənbəyindən asılı olaraq iqtisadiyyatın dövlət sektorunun tərkibini üç əsas bloka bölmək olar. Birinci blok, dövlət sahibkarlıq strukturundan ibarət olmaqla, bura dövlətin unitar və digər (zavodlar, fabriklər, təsərrüfatlar və s.) müəssisələr, dövlət kommersiya ticarət təşkilatları aiddir. İkinci bloka, dövlətin büdcə, qeyri kommersiya təşkilatları və elmi idarələri, təhsil, səhiyyə, mədəniyyət, sosial təminat, müdafiə, mülki müdafiə, təbii mühafizə, ekoloji və dövlət təhlükəsizliyinin təmini və s. aiddir. Üçüncü bloka, dövlət və dövlət subyektlərinin mülkiyyəti, torpaq və digər təbii resursları şamil etmək olar ki, bunlar vətəndaşların və digər hüquqi şəxslərin mülkiyyətinə aid deyil.

Araşdırmalardan belə qənaətə gəlmək olar ki, iqtisadiyyatın dövlət sektoru, qarışıq iqtisadiyyatın ən önəmli zümresi olub, özündə dövlət və onun subyektlərinə aid mülkiyyəti, kompleks təşkilatları və idarələri, unitar müəssisələri, maliyyə, qızıl-valyuta, maddi və təbii resursları, infrastruktur, sosial-mədəni obyektləri özündə birləşdirir.

İqtisadiyyatın dövlət sektoru son dərəcə əhəmiyyətli bir sıra funksiyalar yerinə yetirir. Hər şeydən əvvəl cəmiyyətin ictimai həyatını təmin edir, həm də ölkənin iqtisadi potensialını formalaşdırmağa qadirdir. Onun köməkliylə, uyğun vasitələrdən istifadə etməklə, dövlət iqtisadi fəaliyyəti tənzimləyir. Zərurət yaranarsa, dövlət sifarişini, dövlət tədarükünü, müəssisələrin infrastrukturunun yenidən qurulmasını, dövlət investisiyasının köməyilə, iqtisadi mərhələləri tarazlaşdırır, eyni zamanda dövlət təsərrüfat balanslaşmasının yaxşılaşdırılması və disproportsiyaların aradan qaldırılması istiqamətində tədbirlər həyata keçirir.

Dövlət sektorunun ən əhəmiyyətli funksiyalarından biri də, cəmiyyət üzvlərinin rifahı naminə, istehsalın təşkili, elmin inkişaf etdirilməsi, qabaqcıl texnologiyaların istehsalata tətbiqi, kadr hazırlığı və yenidən hazırlığı, iqtisadi

sadi təhlükəsizliyi təmin etməklə yanaşı, dövlət müəssisələrinin və təşkilatlarının köməyi sayəsində xarici iqtisadi fəaliyyətin səmərəliliyini yüksəltməkdir.

Qarışıq iqtisadiyyat çərçivəsində, iqtisadiyyatın dövlət sektorunun yeri və rolunu xarakterizə edən göstəricilər sistemi mövcuddur ki, bunlar da aşağıdakı kimi təsnifləşir. Dövlət əmlakının dəyəri (natural ifadədə) və onun həcmnin (faizlə), ölkənin konkret əmlak növünə nisbəti (natural ifadədə), müəssisələrin sayı, təsərrüfatlar və digər sahibkarlıq strukturlarının və ölkə müəssisələrinin ümumi sayında xüsusi çəkisi, dövlət sektorunda çalışan işçilərin sayı və faizlə ifadəsi. Daha önəmli göstərici sahibkarlıq fəaliyyətindən və digər dövlət sektoru strukturları tərəfindən əmtəə (iş və xidmətlər) istehsalının həcmi və onların UDM-da tutduğu xüsusi çəkisi və müəssisələr tərəfindən yerinə yetirilmiş dövlət sifarişinin həcmi və onun UDM-da tutduğu xüsusi çəkidir. Yuxarıda qeyd olunan göstəricilər sisteminə, istehsalın iqtisadi səmərəlilik göstəriciləri də əlavə edilməlidir.

İqtisadiyyatın dövlət sektorunun idarə edilməsi, minimum xərc resurslarından istifadə edərək, rəqabət qabiliyyətli və yüksək keyfiyyətli məhsul istehsal etmək, bu sektorun obyektlərinə təsir edərək onun bütün strukturlarına məqsədyönlü rəhbərlik etməkdir.

Rəhbərlik, bu sektorun obektinin dövlət mülkiyyəti olmasını və spesifikasiyasını nəzərə almaqla qarışıq iqtisadiyyatın təsərrüfat mexanizmindən kompleks istifadəyə əsaslanmalıdır.

Dövlət idarəetməsi sayəsində, iqtisadiyyatın sosial orientasiyası və təsərrüfatın innovasiya yolu ilə prioritet sahələrin inkişaf etdirilməsi, istehsalın balanslaşdırılmasının yaxşılaşdırılması və tələb, təklif və istehlak, gəlirlər və xərclər, maddi, əmək, maliyyə və digər resursların, müxtəlif zümrələrin və təsərrüfat səviyyələrinin maraqlarının real təminatının gücləndirilməsi istiqamətləri həyata keçirilir.

Araşdırmalardan bəlli olur ki, dövlət sektorunun idarəetmə subyekti Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, qanunverici orqanlar, Azərbaycan Respublikasının Hökuməti, icra hakimiyyəti orqanları, dövlət sektorunun əsas zümrələrinin idarəetmə orqanlarıdır (müəssisələrin, təşkilatların və s.).

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, dövlətin daxili və xarici iqtisadi siyasətinin əsas istiqamətlərini müəyyənləşdirir. İqtisadiyyatın dövlət sektorunun fəaliyyətini gücləndirən dövlət idarəetmə orqanlarının iqtisadi təhlükəsizlik, müdafiə, daxili işlər, xarici işlər, fəvqəladə hallar nazirliklərinin fəaliyyətlərini istiqamətləndirir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti ölkənin sosial-iqtisadi inkişaf və digər əhəmiyyətli məsələlərlə bağlı fərman və sərəncamlar imzalayır. Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi qarışıq iqtisadiyyatın reallaşması ilə

bağlı qanunlar qəbul edir, o cümlədən, dövlət sektoru ilə əlaqədar büdcə, vergi və yığımlar, maliyyə, valyuta, kredit, gömrük tənzimlənməsi, pul emissiyası, sosial inkişaf-la bağlı məsələləri həll edir. Dövlətin İcra hakimiyyətinin ali orqanı Azərbaycan Respublikasının hökumətidir. O, nazirliklər, baş idarələr və digər icra hakimiyyəti orqanları vasitəsilə ölkənin sosial-iqtisadi inkişaf məsələlərini və strateji siyasətini reallaşdırır. Özünün səlahiyyəti daxilində iqtisadiyyatın dövlət sektorunu funksiyalaşdıraraq, onların fəaliyyətinə nəzarəti həyata keçirir. Hökumət, dövlət sektorunun bütün bloklarının inkişafı ilə əlaqədar bir sıra həlli vacib funksiyalar yerinə yetirir. O dövlət sektorunun inkişaf planını, strategiyasını, konsepsiyasını, proqnozunu, proqramını işləyib hazırlayır və onun səmərəli surətdə reallaşmasını təmin edən tədbirlər həyata keçirir və dövlət strukturunun formalaşması üçün investisiya, innovasiya, sosial və digər siyasət aparır.

Hökumət, dövlət sektorunun səmərəli fəaliyyəti üçün, hüquqi-normativ bazanın təkmilləşdirilməsi istiqamətində qərarlar qəbul edir və sərəncam verir, dövlət sektorunun digər obyektlərinin optimal təşkilati-strukturunu, əsasnaməsini, nizamnaməsini, təlimatını və fəaliyyət sferasını təsdiq edir və formalaşdırır.

Azərbaycan Respublikası Hökuməti dövlət mülkiyyətini (torpaq və təbii resursları, maliyyə, qızılvalyuta, maddi-texniki resurslar və s.) idarə edir. Dövlət əmlakının mühafizəsini təmin edir, dövlətin sahibkarlıq struktur blokunu idarə edir.

Qarışıq iqtisadiyyatın miqyasının genişlənməsi və sosial-iqtisadi məsələlərin həllinin çətinləşməsi dövlət sektorunun planlaşdırılmasının və onun reallaşmasının təkmilləşdirilməsi zərurətini yaradır. Başlıca vəzifə, idarəetmənin forma və metodunun səmərəliliyini yüksəltmək, icra hakimiyyəti rəhbər orqanlarının strukturunu intensivləşdirmək, zümrələrin sayını və ştatların sayını azaltmaqdan ibarətdir. Burada kifayət qədər rezerv mövcuddur. Hazırda Rusiyada, hakimiyyət orqanlarında çalışan 333 mindən artıq məmur vardır. Təkcə mərkəzi aparatda 25 min nəfərə yaxın çalışır ki, bunların saxlanması 40 milyard rubl gərəkdir.

Məlum həqiqətdir ki, ictimai məhsul istehsal edən, iş görən və xidmət göstərən dövlət sektoru öz axarına buraxılmaqla inkişaf edə bilməz, odur ki, dövlət sektorunun idarəedilməsinin başlıca vasitələrindən biri də plandır. İqtisadiyyatın dövlət sektorunun zəruri obyektləri, əsas məqsədləri, vəzifələri və göstəriciləri müəyyənləşdirilməklə müxtəlif formalardan istifadə edilməklə planlaşdırılır. Birinci yerdə baş sənəd kimi, ölkənin maliyyə planı (büdcə) durur. Maliyyə planında gəlirlərin və xərclərin strukturu, həcmi və maliyyələşmə mənbələri, o cümlədən dövlət sektorunun obyektləri, göstərilmiş parametrlərini müvəffəqiyyətlə yerinə yetirmək üçün tədbirlər nəzərdə

tutulur.

Eyni zamanda hökumət Azərbaycan Respublikası Prezidentinə müdafiə sifarişlərinin əsas göstəricilərini təqdim edir. Tədarük və əmtəə istehsalı, iş görülməsi və xidmət göstərilməsi ilə əlaqədar dövlət ehtiyatları üçün dövlət sifarişinin həcmi, onun maliyyələşdirilməsi mənbələri təsdiq edilir. Dövlət ehtiyacı - Azərbaycan Respublikası üçün zəruri məhsullardır (əmtəələr, işlər və xidmətlər) ki, bunlarda həyat təminatını, müdafiə qabiliyyətini və ölkənin təhlükəsizlik məsələlərini həll etmək, dövlət və dövlətlərarası proqramların yerinə yetirilməsidir. Bu ehtiyaclar dövlət büdcəsi və qeyri büdcə maliyyələşmə mənbələri hesabına təmin olunur. Dövlət ehtiyacı, iqtisadi təhlükəsizliyi lazımi səviyyədə təmin etmək, ölkənin müstəqilliyini, müdafiə qüdrətini möhkəmləndirmək, dövlətin maddi resurslarını yeniləşdirmək və formalaşdırmaq, dövlətin məqsədli proqramlarını müvəffəqiyyətlə yerinə yetirmək, təsərrüfatın dayanıqlı inkişafına şərait yaratmaq, xarici iqtisadi öhdəliklərin yerinə yetirilməsi, bölgələrdə disproportsiyaların aradan qaldırılması məqsədini daşıyır.

Tədqiqatlar göstərir ki, iqtisadiyyatın dövlət sektorunun obyektlərinin inkişaf proqramlarını və planlarını işləyib hazırlayarkən, eləcə də məhsul istehsalının (iş və xidmətlər) planlaşdırılması, dövlət sifarişlərinin yerdəyişməsi zamanı, dövlət ehtiyaclarının ödənilməsi üçün, bir sıra əsas prinsiplərin və tələblərin ödənilməsi çox zəruridir. Bu ilk növbədə, sosial-iqtisadi, elmi-texnoloji, müdafiə, təbiəti mühafizə və digər prioritet vəzifələrin həllidir ki, bu da öz növbəsində həll olunan məsələlərin keyfiyyətini yüksəldir, səmərəliliyini artırır. Dövlət ehtiyacları, dövlət sifarişi yolu ilə, müsabiqə-kontrakt sistemilə reallaşır.

İqtisadiyyatın dövlət sektorunun idarə edilməsinin xarici ölkə təcrübəsini tədqiq edərkən aydın olur ki, hazırda Avropa Şurası üzvləri olan dövlət təsərrüfatlarının obyektlərində 8 mln. nəfər məşğuldur ki, bu da muzzla işləyənlərin 11 faizini, məhsul istehsalı, iş görülməsi, xidmət göstərilməsində ÜDM 20 %-ni təşkil edir. Ayrı-ayrı ölkələrdə bu göstəricilər fərqlidir, Yunanstanda ÜDM-da 23,2 %, Niderlandda 8,3 % təşkil edir. Fransada, İtaliyada, Avstriyada, İspaniyada, Portuqaliyada dövlət sektorunun xüsusi çəkisi yüksəkdir. Hətta İtaliyada ayrıca dövlət sektorunun idarə olunması nazirliyi mövcuddur.

İqtisadiyyatın dövlət sektorunda dövlət tənzimlənməsinin məqsədi aşağıdakılardır:

- dayanıqlı iqtisadi artım;
- təsərrüfat strukturlarının təkmilləşdirilməsi;
- səmərəli məşğulluq;
- pul tədaviyünün və qiymətin stabilləşdirilməsi;
- elmi-tədqiqat, sınaq-konstruk işlərinin işlənilib hazırlanması;
- xarici-iqtisadi tarazlıq;
- kadr hazırlığı və yenidən hazırlığı.

ƏDƏBİYYAT

1. И.В.Липсиц. Экономика. Москва, 2006. 2. Л.Г.Ходов. Государственное регулирование национальной экономики. Москва, 2004.
2. В.И.Кушлина. Государственное регулирование рыночной экономики. Москва, 2005. 3. Е.Г.Коваленко. Региональная экономика и управление. Москва, Киев, Харьков, Минск, 2005. 4. И.В.Дойников. Правовое регулирование государственного предпринимательства. Москва, 2001. 5. В.Е.Савченко. Государственное предпринимательство в рыночной экономике. Москва, 2000.